

www.ayetaab.ir



سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

غزلیان

انتشارات سووره مهر (وابسته به حوزه هنری)

دفتر موسیقی



موسیقی در دوره غزنویان

نویسنده: امید حسین معینی

طراح جلد: محمدجواد مرآتی

ویراستار: محمدرضا معصومه پوراندیان

چاپ و صحافی: لیتوگرافی: وازهیرداز اندیشه

چاپ اول: ۱۳۸۰

تیراژ: ۱۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳-۲۸۵۱-۱

سرشناسه: ۱۳۴۳ -

عنوان و نام پدیدآور: موسیقی در دوره غزنویان / امید حسین معینی

مشخصات نشر: تهران، شرکت انتشارات سووره مهر، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۳۶۴ ص.

SBN: 978-600-03-2851-1

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: موسیقی ایرانی -- قرن ۴ - ۶ ق.

موضوع: Music, Iranian -- 10 - 12th century

موضوع: ایران -- تاریخ -- غزنویان، ۳۵۱ - ۵۸۲ هـ.

موضوع: Iran--History-- Ghaznevids, 962-1186

ردبندی کنگره: ML۳۴۴/۲/م۹م۸ ۱۳۹۷

ردبندی دیویی: ۷۸۹/۰۹

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۴۹۶۳۶۴

نشانی: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشت، پلاک ۲۳

صندوق پستی: ۱۵۸۱۵-۱۱۴۴

تلفن: ۶۱۹۴۲

سامانه پیامک: ۳۰۰۰۵۳۱۹

تلفن مرکز یخش: (پنج خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳ فکس: ۶۶۴۶۹۵۱

www.sooremehr.ir

نقل و چاپ نوشته‌ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

بخش نخست: جنبه‌های اجتماعی موسیقی	۴۰
فصل اول: نگرش‌ها	۴۰
مذهب و موسیقی	۴۱
تصوف و سماع	۴۷
نگرش‌های فلسفی	۵۱
نگرش اهل موسیقی	۵۳

فصل دوم: رفتارها	۶۱
رفتار اجتماعی	۶۱
سلاطین غزنوی و موسیقی	۶۲
دوران سلطان امیرمحمد	۷۲
دوران سلطان مسعود اول	۷۳
دوران سلطان مودود	۷۵
دوران سلطان فرخ‌زاد	۷۷
دوران سلطان ابراهیم	۸۱
دوران سلطان مسعود سوم	۷۹
دوران سلطان شیرزاد	۸۰
دوران ملک ارسلان	۸۱
دوران سلطان بهرام‌شاه	۸۱
دوران خسروشاه	۸۳
دوران سلطان خسرو ملک	۸۳
اعطای طبل و عَلم	۸۳
کاربرد علم و دهل در جنگ‌ها	۸۹
سازمان اداری خصوصی و تفریحی	۸۹

عناوین موسیقایی	۹۵
عناوین موسیقایی بزمی	۹۵
مطرب	۹۵
قَوَال	۹۶
مُغَنّی	۹۷
خُنیگر	۹۸
رامشگر	۹۹
کوسان / گوسان	۱۰۰
مشاغل مرتبط با موسیقی با سازهای پرصدا	۱۰۱
نوبتیان	۱۰۱
بوقیان و دبدبۀ زنان	۱۰۳
پاسبانان، چوبک‌زنان، و جرس‌زنان	۱۰۳
مشاغل موسیقایی در حصارها	۱۰۵
مُبَشِّران	۱۰۷
کاربرد موسیقی	۱۰۸
در مجالس بزم	۱۰۸
در جشن‌های مهم	۱۱۰
جشن نوروز	۱۱۰
جشن مهرگان	۱۱۱
جشن سَدّه	۱۱۳
عید فطر	۱۱۴
در مراسم عزاداری	۱۱۵
رفتار انتقادی	۱۱۶

فصل سوم: موسیقی در میان مردم	۱۲۱
حیات مذهبی	۱۲۱
مُقریان	۱۲۱
مؤذنان	۱۲۴
موسیقی درویشان و صوفیان	۱۲۵
کاربرد طبلک در مزارع	۱۲۹
محافل شهری	۱۲۹
خرابات	۱۳۱
بازار	۱۳۲

فصل چهارم: موسیقی هندیان و اُسرا	۱۳۳
نگرش اقوام هندی به موسیقی	۱۳۳
نود و نه فرقه / چهل و دو نوع / چهار روی	۱۳۷
روی نخست	۱۳۹
برهمنان (گروه نخست)	۱۳۹
مهادیویان (گروه دوم)	۱۳۹
کابالیان (گروه سوم)	۱۳۹
روی دوم	۱۴۰
بهادرزیان (گروه پنجم)	۱۴۰
دیواتری (گروه هفتم)	۱۴۰
جندربهگتیان (گروه دهم)	۱۴۱
اوبهگتیان (گروه یازدهم)	۱۴۱
کاست‌ها و موسیقی	۱۴۲
مهاجرت و اسارت	۱۴۷

۱۵۲	بخش دوم: مجریان و سازها
۱۵۲	فصل اول: نوازندگان و خوانندگان
۱۵۳	نوازندگان، خوانندگان، و رقاصان
۱۵۴	مردان اهل موسیقی
۱۵۴	بوقی
۱۵۵	بونصر
۱۵۶	بویکر
۱۵۶	بُوالْحَارِثُ
۱۵۷	عبدالرحمن قَوّال
۱۵۸	بویکر ربابی
۱۵۸	علی مکی
۱۵۹	محمد بشنودی بربطی
۱۵۹	علی نایی
۱۶۰	محمد نایی
۱۶۱	عثمان خواننده
۱۶۲	اسفندیار چنگی
۱۶۳	کودک جعبه زن
۱۶۴	زرور بربطی
۱۶۵	ابوالفتح
۱۶۶	بویکر مسعودی قَوّال
۱۶۷	بوسهل قَوّال
۱۶۷	بانوان اهل موسیقی
۱۶۷	سَنّی زرین
۱۶۸	عندلیب رزی

پری بانی	۱۶۸
بانوی قوال	۱۶۹
هزاره	۱۷۱
ماهوک رقص	۱۷۱
گمنامان اهل موسیقی	۱۷۱
یار خوش آواز	۱۷۱
دلبر نایی	۱۷۱
دلبر چنگی	۱۷۲
یار بربطی	۱۷۲
دلبر رقص	۱۷۲
یار پای کوب	۱۷۳
دلبر طبال	۱۷۳
شاعران نوازنده	۱۷۳
فرخی	۱۷۳
خرمی چنگ زن	۱۷۵
منجیک نرمانی	۱۷۵
سنایی	۱۷۵
فصل دوم: سازها	۱۷۹
سازهای بزمی	۱۷۹
خَلخال	۱۸۰
چَلَب	۱۸۱
دف، تَبوراک، داریه، و باتَرَه/ باتَرَه	۱۸۱
بربط، عود، و یزم	۱۸۲

www.ketab.ir

۱۸۵	رود
۱۸۶	مِزْهَر
۱۸۶	چَغَانِه
۱۸۸	رَبَاب (مضرای) و شُوشْک
۱۸۹	رَبَابِ کمانی (آرشه‌ای) و کمانچه
۱۹۰	طنبور، طنبوره، و اکاما
۱۹۱	چنگ
۱۹۵	شاهرود/شهرود و عَنَقَا
۱۹۶	ستور/مَعَارِف
۱۹۷	نای/نی
۱۹۹	مِزْمَار/مِزْمَر
۲۰۰	موسیقار
۲۰۱	اَرغُن/اَرغَتُون
۲۰۴	تک‌نوازی و هم‌نوازی سازهای بزمی
۲۰۴	سازهای پَر صدا
۲۰۵	خودصداها
۲۰۵	زنگ، درای، هندی درای، و جرس
۲۰۷	جام
۲۰۷	صَنْج/سَنَج، جَلَب/چَلَب
۲۰۷	آینه‌پیل
۲۰۸	پوست‌صداها
۲۰۸	طبل
۲۱۰	دهل
۲۱۱	مِقَرَعِه

کوس	۲۱۲
دبده	۲۱۵
تبیره	۲۱۶
هواصداها	۲۱۶
نای/ نی، غرژ، نای رویین، کرنای، کرهنای، نفیر، و سرنای	۲۱۷
سپیلمه‌ره	۲۱۸
بوق	۲۱۹
تک‌نوازی و هم‌نوازی سازهای پرحدا	۲۱۹

بخش سوم: جنبه‌های تخصصی موسیقی	۲۲۴
فصل اول: نظریه پردازان و مباحث نظری	۲۲۴
رساله‌نویسان موسیقی و موسیقی‌شناسان	۲۲۵
قابوس‌نامه	۲۲۵
بهجت‌الروح	۲۲۶
بهجت‌الروح و بهجت‌القلوب/ قوت‌الارواح	۲۲۸
رساله موسیقی/ کتاب فی علم موسیقی	۲۳۰
جَمَلُ الْفَلَسَفَه	۲۳۱
شاعران موسیقی‌شناس	۲۳۲
مبانی موسیقی	۲۳۳
کوک کردن	۲۳۵
جماعت متداول (گام‌های متداول)	۲۳۵
تطبیق گام‌ها	۲۴۰
بقایای نظام موسیقایی دوران ساسانی	۲۴۲
راه‌های خسروانی	۲۴۴

۲۴۷	موسیقی روایی
۲۴۷	سی لحن بارید
۲۵۱	نواها
۲۵۸	نظام جدید
۲۵۹	هفت پرده
۲۶۲	دوازده پرده
۲۶۵	تقسیم‌بندی درونی گام‌ها
۲۶۸	شرح دوازده پرده
۲۶۸	پردهٔ راست
۲۷۰	مخالف راست
۲۷۱	عراق
۲۷۱	مخالفک
۲۷۲	حسینی
۲۷۳	راهوی
۲۷۴	اصفهان
۲۷۵	ماده
۲۷۶	بوسلک/بوسلیک
۲۷۷	نوا
۲۷۸	نهادند
۲۷۸	عشاق
۲۷۹	سیستم متریک و ریتمیک
۲۸۱	ایقاعات در دوران غزنوی
۲۸۲	اشاره به ترکیب واحدهای سازنده

فصل دوم: گونه‌های متداول موسیقی سازی و آوازی	۲۸۵
گونه‌های سازی و آوازی	۲۸۵
موسیقی سازی	۲۸۶
موسیقی آوازی	۲۸۷
دستان خسروانی	۲۸۸
سرود	۲۸۸
دوبیتی/ترانه	۲۹۰
غزل	۲۹۲
صوت	۲۹۳
قول	۲۹۴
بیت	۲۹۵
نتیجه‌گیری نهایی	۲۹۷
یادداشت‌ها	۳۰۳
ضمائم	۳۰۵
فهرست جداول	۳۲۵
فهرست تصاویر	۳۲۷
منابع	۳۲۹
دیوان‌ها	۳۳۶
رساله‌های موسیقی	۳۳۹
متون عرفانی	۳۴۲
منابع لاتین	۳۴۵
سایت‌ها	۳۴۷
نرم‌افزار	۳۴۷
اعلام	۳۴۹

پیش‌گفتار

موضوع این کتاب تحولات اجتماعی و نظری موسیقی در دوران غزنوی است. انگیزه تألیف این کتاب همایش داخلی موسیقی غزنویان در سال ۱۳۹۲ بود که متأسفانه به دلیل مشکلات پیش‌آمده، همایش مذکور برگزار نشد. نگارنده، به عنوان دبیر علمی همایش، با توجه به مطالعات پیشین، تصمیم به تألیف این اثر گرفت. طرح این پژوهش در سال ۱۳۹۴ به صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور ریاست محترم جمهوری ارسال و در ۱۳۹۴/۷/۱۴ مصوب شد و از این تاریخ مقدمات تألیف این کتاب به صورت جدی آغاز شد.

از مسائل مهم این تحقیق بررسی میدانی حوزه جغرافیای حکومت غزنوی است. متأسفانه به علت اینکه غزنه یا غزنین (پایتخت غزنویان) در حوزه منطقه‌ای قرار دارد که طالبان کماکان در آن نفوذ دارند، امکان مسافرت و دیدار بقایای حکومت غزنویان در

منطقه و استفاده از کتابخانه و موزه غزنه وجود نداشت. به این امید که مشکل مذکور در سال‌های بعد برطرف شود.

یکی دیگر از مشکلات این تحقیق حکومت‌های موازی موجود در دوران غزنوی بوده است. با توجه به کوچک شدن تدریجی قلمرو غزنویان و به تبع آن تغییرات حوزه جغرافیایی حکومت‌های همسایه، تعامل این حکومت‌ها را نباید نادیده گرفت. سلجوقیان، خوارزمشاهیان و غوریان، آل بویه، شروانیان، و غیره در تحولات فرهنگی منطقه نقش مهمی داشته‌اند. می‌توان گفت که زیربنای فرهنگی مشابهی (البته با تفاوت‌هایی) در منطقه وجود داشته است. لذا ملاک تحقیق را نمی‌توان صرفاً بر اساس حوزه جغرافیایی یک حکومت در نظر گرفت. شاید این گستره فرهنگی به آزادی مهاجرت چهره‌های شاخصی برگردد که اختیار آن را داشتند که از حوزه حکومتی سلسله‌ای به سلسله دیگر رفت و آمد کنند و جذب دربارهای گوناگون شوند.

در این تحقیق تلاش شد تمرکز بر حیات موسیقایی غزنویان باشد. اگرچه گاه غنای منابع در حوزه‌های حکومتی دیگر توانسته در رمزگشایی شاخصه‌های موسیقی غزنوی اثربخش باشد؛ لذا در این موارد ارجاعاتی به این منابع داده شده است.

یکی از مهم‌ترین بخش‌های منابع دوران غزنوی مجموعه دیوان‌ها و اشعار باقی‌مانده از این دوران است که با سورت نیز در مواردی ارجاع به آن‌ها را اجتناب‌ناپذیر دانسته است (۱۳۶۲: ۲۱). خوشبختانه گونه شعری قصیده و جنبه توصیفی بودن آن چهره واقعی‌تری به این اشعار داده است؛ اگرچه جنبه‌های تخیلی یکی از مشکلات این منابع است، با این‌همه تکرار پی‌درپی موارد در اشعار احتمال صحت آن‌ها را بیشتر می‌کند. بیشتر موارد موسیقایی از دیوان‌های منتشر شده استخراج شده است، با این‌همه در مواقعی از سایت گنجور و نرم‌افزار درج ۴، که حاوی اشعار شاعران کلاسیک ایرانی است، نیز بهره گرفته شد. از مزایای سایت و نرم‌افزار مذکور امکان جست‌وجوی کلمات اشعار شاعران و بعضاً متون ادبی موجود در آن‌هاست.

رسم الخط برخی از منابع چاپ شده با رسم الخط تصویب شده در فرهنگستان همخوانی

ندارد، لذا نقل قول های مستقیم طبق رسم الخط فرهنگستان تنظیم شده است. همچنین به علت وجود کلمات نا آشنا و دشوار در این متون (غیر شعری) سعی شد که پس از اعراب گذاری کلمات، معانی آن ها داخل پرانتز ذکر شود و در موارد دیگر (اشعار) یا گاه همان متون که نیاز به توضیح بیشتر دارد از زیر نویس استفاده شود. تمامی معانی و تعاریف از فرهنگ های مختلف سایت واژه یاب استخراج شده است. در برخی منابع چاپی نام مؤلفان منابع اولیه متفاوت ثبت شده که در ذکر منابع اشکالاتی ایجاد کرده است؛ لذا در ارجاعات انتهای کتاب تلاش شده که اسامی با استفاده از پرانتز و قلاب حتی المقدور همسان شود. در ضمن، در برخی متون نام مؤلف همراه با الف و لام مانند «الفارابی» است که به این صورت ذکر شده است: فارابی (در اصل الفارابی). در انتها، ذکر این نکته لازم است که، با توجه به تنوع منابع، جهت وصول سریع تر به منابع، دیوان شعرا، رساله های موسیقی و متون عرفانی جداگانه دسته بندی شده اند.